

Εξουσία, δύναμη και ισότητα: ο Σπινόζα ενάντια στον Αριστοτέλη

Δημήτρης Βαρδουλάκης,
Αν. Καθηγητής Πανεπιστημίου Δυτ. Σύδνεϋ

Μετάφραση:
Γιώργος Καράμπελας

1. Ισότητα και δύναμη στο σπινοζικό Αξίωμα του 4^{ου} Μέρους της *Ηθικής*

Παρά τη σχεδόν καθολική συμφωνία για τα δημοκρατικά διαπιστευτήριά του, ο Σπινόζα δεν παρέχει ποτέ μια λεπτομερή περιγραφή της ισότητας.¹ Αυτό εγείρει ένα πρό-

¹ Ίσως ως συνέπεια αυτού, είναι σχεδόν αδύνατο να βρεθεί συζήτηση της ισότητας στο έργο του Σπινόζα. Έχω υπόψη μου δύο εξαιρέσεις: Michael Hoffheimer, «The Four Equals: Analyzing Spinoza's Idea of Equality», *Philosophia*, 15.3 (1985), σ. 237-49, και Beth Lord, «Spinoza, Equality, and Hierarchy», *History of Philosophy Quarterly*, 31.1 (2014), σ. 59-78. Παρά τις ενδιαφέρουσες απόπειρες σύνθεσης διάσπαρτων παρατηρήσεων περί ισότητας στα έργα του Σπινόζα, και οι δύο μελέτες πάσχουν από μια έλλειψη εξέτασης της, αναγόμενης στον Αριστοτέλη, σύλληψης της ισότητας που δέσποσε στη δυτική φιλοσοφική παράδοση.

βλημα: Είναι δυνατόν να υποστηριχθεί μια θεωρία της δημοκρατίας χωρίς μια έννοια ισότητας; Ή μήπως από την άλλη ο Σπινόζα δεν θεματοποιεί ποτέ ρητά την ισότητα επειδή αυτή βρίσκεται ενσωματωμένη σε άλλες έννοιες; Θα υποστηρίξω ότι συμβαίνει το δεύτερο. Η έννοια της ισότητας στον Σπινόζα συνδέεται αξεδιάλυτα με τη θεώρησή του για τη δύναμη και την παραγωγή της κρατικής εξουσίας.

Βεβαίως, θα μπορούσε να παρατηρήσει κανείς ότι η ισότητα ήταν ανέκαθεν όψη της κρατικής εξουσίας, τουλάχιστον από την εποχή των μεταρρυθμίσεων του Σόλωνα που οδήγησαν στο πρώτο δημοκρατικό πολίτευμα της ιστορίας. Όπως εξηγεί ο Αριστοτέλης στο *Αθηναίων Πολιτεία*, η αιτία αυτών των μεταρρυθμίσεων ήταν η βίαιη διαμάχη ανάμεσα στα κόμματα των πλούσιων και των φτωχών.² Περί το 594 π.Χ., οι Αθηναίοι στράφηκαν στον Σόλωνα για να βρουν λύση σε αυτές τις ολέθριες διενέξεις. Ο Σόλων θέσπισε τρεις θεμελιώδεις μεταρρυθμίσεις. Πρώτον, διέγραψε τα χρέη και αναδιένειμε τον πλούτο. Δεύτερον, έδωσε πολιτικά δικαιώματα σε όλους. Και τέλος, καθένας υποχρεούταν να συμμετέχει στα δημόσια αξιώματα μέσω μιας διαδικασίας που βασιζόταν στην τύχη – στην εκλογή με κλήρο. Σε αυτές τις τρεις μεταρρυθμίσεις, μπορούμε να διακρίνουμε τις τρεις έννοιες της ισότητας που δέσποσαν έκτοτε στον πολιτικό λόγο της Δύσης: την υλική ισότητα της αναδιανομής του πλούτου· τη διαδικαστική ισότητα ενώπιον του νόμου, με την αναγνώριση πολιτικών δικαιωμάτων σε όλους· και την ισότητα της αξίας, με την οποία καθένας θεωρείται ικανός για δημόσιο αξίωμα.

Θα επιστρέψω σε αυτές τις τρεις έννοιες της ισότητας στην επόμενη ενότητα. Εδώ, χρειάζεται να παρατηρήσω τρία πράγματα. Πρώτον, ο Αριστοτέλης είναι αυτός που θεματοποιεί τις τρεις έννοιες της ισότητας πραγματευόμε-

² *Athenian Constitution*, στο *The Athenian Constitution – The Eudemian Ethics – On Virtues and Vices*, αγγλ. μτφρ. H. Rackham (Κέμπριτζ, Μασαχουσέτη: Harvard University Press, 1935), V.2.

νος τη γεωμετρική ισότητα στα *Ηθικά Νικομάχεια* – μια πραγματεύση που είχε τεράστια επίδραση στο πώς νοήθηκε έκτοτε η ισότητα στην πολιτική και φιλοσοφική παράδοση της Δύσης. Δεύτερον, οι τρεις έννοιες περιορίζουν την ισότητα εντός της κρατικής εξουσίας ή, για να το θέσω διαφορετικά, η ισότητα γίνεται σημαίνουσα πολιτική αρετή. Γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο, ονομάζω τις ποικίλες παραλλαγές και τους συνδυασμούς των τριών εννοιών της γεωμετρικής ισότητας *κρατική ισότητα*. Τρίτον, ο Ζακ Ρανσιέρ έχει συμβάλει καθοριστικά στην ανάδειξη των απαρχών της νεότερης σκέψης περί ισότητας και των δεσμών της με την κρατική εξουσία.³ (Για λόγους χώρου, δεν μπορώ να ασχοληθώ με τον Ρανσιέρ σε αυτό το κείμενο.⁴) Το δικό μου επιχείρημα επικεντρώνεται στον Σπινόζα προκειμένου να δείξω ότι αντιμετωπίζει με επιφυλακτικότητα την εξουσία που παράγεται από την κρατική ισότητα, πράγμα που εξηγεί τόσο γιατί αποφεύγει μια ρητή θεματοποίηση της ισότητας όσο και γιατί η ισότητα υπάγεται στην πραγματικότητα στη θεώρησή του για τη δύναμη.

Επιπλέον, υποστηρίζω ότι ο κεντρικός άξονας της σκέψης περί ισότητας στον Σπινόζα είναι το Αξίωμα του 4^{ου} Μέρους της *Ηθικής*. Πολλοί έχουν τονίσει τη σημασία αυτού του αξιώματος. Για παράδειγμα, ο Νέγκρι επιμένει ότι «το αξίωμα αυτό αποτελεί το δυναμικό κέντρο της φιλοσοφίας του Σπινόζα».⁵ Η άποψη του Νέγκρι σχετίζεται με το γεγο-

³ Βλ. ιδίως Jacques Rancière, *Disagreement: Politics and Philosophy*, αγγλ. μτφρ. Julie Rose (Μινεάπολις: U. of Minnesota P., 1999) και *The Ignorant Schoolmaster: Five Lessons in Intellectual Emancipation*, αγγλ. μτφρ. Kristin Ross (Στάνφορντ: Stanford UP, 1991). [Ελλ. έκδ.: *Ο αδαής δάσκαλος*, μτφρ. Δ. Μπουνάνου (Αθήνα: νήσος, 2008).]

⁴ Αναπτύσσω λεπτομερώς αυτές τις θεματικές στο βιβλίο μου *Stasis: On Agonistic Democracy* (Νέα Υόρκη: Fordham UP, υπό έκδοση).

⁵ Antonio Negri, *The Savage Anomaly: The Power of Spinoza's Metaphysics and Politics*, αγγλ. μτφρ. Michael Hardt (Μινεάπολις: U. of Minnesota P., 1991), σ. 158. Βλ. επίσης Filippo del Lucchese, *Conflict, Power, and Multitude in Machiavelli and Spinoza* (Λονδίνο: Continuum, 2009), σ. 52.

νός ότι το Αξίωμα του 4^{ου} Μέρους ορίζει μια επαλληλία του οντολογικού και του πολιτικού. Από τη πλευρά μου, υποστηρίζω περαιτέρω ότι η επαλληλία αυτή απηχεί μια σκέψη περί ισότητας – μια σκέψη που θα αποδειχθεί, μάλιστα, ασύμβατη με την αριστοτελική προσέγγιση της γεωμετρικής ισότητας.

Ας δούμε το Αξίωμα του 4^{ου} Μέρους της Ηθικής:

Στη φύση, δεν υπάρχει ενικό πράγμα του οποίου να μην υπάρχει άλλο δυνατότερο [*potentior*] και ισχυρότερο [*fortior*]. Οτιδήποτε και να πάρουμε, υπάρχει κάποιο άλλο δυνατότερο από το οποίο μπορεί να καταστραφεί το πρώτο. (Ηθική, IV, Α)⁶

Η πρώτη αξιοσημείωτη όψη αυτού του αξιώματος είναι ότι ορίζει από κοινού το είναι και τη δύναμη. Το αξίωμα εκφράζει την επαλληλία του οντολογικού και του πολιτικού. Η επαλληλία αυτή, αξίζει να τονιστεί, εισάγει την ανισότητα της δύναμης. Εν τέλει, σε όλους κατισχύει μια εξωτερική αιτία. Για έναν προσεκτικό αναγνώστη της Ηθικής, αυτό δεν αποτελεί έκπληξη. Ήδη η Πρόταση 28 του 1^{ου} Μέρους δηλώνει ότι κάθε πεπερασμένος τρόπος έχει μια αιτία, πράγμα που συνεπάγεται ότι υπάρχει πάντα κάτι πιο ισχυρό από εμάς διότι όλοι μας υποκειμέθα σε εξωτερικές αιτίες και κάτι δρα πάνω μας ως αιτία αν είναι ισχυρότερο από εμάς.⁷ Η διαφορά από την προηγούμενη αυτή Πρόταση 28 είναι ότι στο 1^ο Μέρος η ιδέα συζητείται από την οπτική των τρόπων, ενώ το Αξίωμα του 4^{ου} Μέρους διατυπώνει την ιδέα από την άποψη του πώς εκτυλίσσεται η δύναμη μέσα

⁶ Έχω συμβουλευτεί την ακόλουθη μετάφραση: Σπινόζα, Ηθική, μτφρ. Ευάγγελος Βανταράκης (Αθήνα: Εκκρεμές, 2009). Την έχω όμως συχνά αλλάξει για τονίσω άλλες πτυχές του Λατινικού κειμένου.

⁷ Αυτό μπορεί επίσης να κατανοηθεί και με αρκετά πεζό τρόπο: υποκειμέθα όλοι στον θάνατο καθόσον, αργά ή γρήγορα, θα υπάρχει μια εξωτερική αιτία τόσο πιο ισχυρή ώστε να βάλει τέλος στη ζωή μας.

στην ολότητα της μίας και μοναδικής υπόστασης, της Φύσης. Αυτό ενισχύει την αλληλεξάρτηση δύναμης και οντολογικού. Η δύναμη έχει και μια οντολογική διάσταση – είναι *potentia*. Το Είναι, για τον Σπινόζα, είναι πολιτικό.

Για να σκιαγραφήσουμε την κριτική του Σπινόζα στην ισότητα, χρειάζεται να αναπτύξουμε λεπτομερέστερα τις τρεις έννοιες της ισότητας που προαναφέραμε. Πρόκειται, όπως είπαμε, για τις έννοιες της διαδικαστικής, της υλικής και της αξιολογικής ισότητας. Αυτές οι τρεις έννοιες λειτουργούν από κοινού για να παραγάγουν την πολιτική εξουσία. Όμως η εικόνα της εξουσίας που παρουσιάζεται διαφέρει κάθε φορά ανάλογα με το αν οι τρεις έννοιες παρουσιάζονται να λειτουργούν από κοινού, ή να συγκρούονται, ή τέλος αν ορίζεται ως προ-πολιτικός χώρος μια έννοια αρμονίας ή ισορροπίας που βασίζεται στην ισότητα. Τοποθετούμενος ενάντια σε αυτούς τους τρεις διαφορετικούς τρόπους με τους οποίους έχουν οργανωθεί οι τρεις έννοιες της ισότητας στη δυτική φιλοσοφική παράδοση προκειμένου να παραγάγουν την κρατική ισότητα, ο Σπινόζα προτείνει τη δική του θεώρηση της ισότητας. Με άλλα λόγια, η ανισότητα της δύναμης είναι η προϋπόθεση για να σκεφτούμε την ισότητα έξω από το παράδειγμα της κρατικής ισότητας.

2. Οι τρεις έννοιες της ισότητας σε συνεργασία: Η παραγωγή της εξουσίας

Στα *Ηθικά Νικομάχεια*, ο Αριστοτέλης ανέπτυξε την πρώτη συνεκτική συζήτηση της ισότητας που έχει επιβιώσει στον φιλοσοφικό κανόνα και που είχε βαθιά επίδραση στις επακόλουθες συζητήσεις της κρατικής ισότητας στη θεωρία και την πολιτική. Σύμφωνα με το Βιβλίο Ε΄ των *Ηθικών Νικομαχείων*, η ισότητα είναι ένα είδος της δικαιοσύνης.⁸ Ο

⁸ *Nicomachean Ethics*, αγγλ. μτφρ. H. Rackham (Κέιμπριτζ, Μασαχουσέτη: Harvard U. P., 2003), 1130b, 6-10.

Αριστοτέλης διακρίνει δύο τύπους ισότητας. Ονομάζει το πρώτο αριθμητική ισότητα ή διορθωτική δικαιοσύνη (*διορθωτικόν δίκαιον*).⁹ Η ισότητα αυτή προσιδιάζει στη δικαιοσύνη στις ιδιωτικές συναλλαγές (*τὸ δ' ἐν τοῖς συναλλάγμασι δίκαιον*).¹⁰ Από πολιτικής άποψης, η σημαντική είναι η γεωμετρική ισότητα. Αυτή είναι μια διανεμητική δικαιοσύνη (*τὸ ἐν διανομῇ δίκαιον*) που χρησιμοποιεί μια αξία ή ικανότητα για να καθορίσει την ισότητα αναλογικά. «Όλοι συμφωνούν ότι η δικαιοσύνη στις διανομές πρέπει να βασίζεται σε κάποιου είδους αξία» (*τὸ γὰρ δίκαιον ἐν ταῖς νομαῖς ὁμολογοῦσι πάντες κατ' ἀξίαν τινὰ δεῖν εἶναι*).¹¹ Η ισότητα σε πολιτικό πλαίσιο δεν καθορίζεται από έναν μαθηματικό τύπο, αλλά από το τι αξίζει κανείς.

Ο Αριστοτέλης σπεύδει να διευκρινίσει τον ισχυρισμό του σχετικά με την καθολική συμφωνία για την ισότητα κατά αξία: «μολονότι δεν εννοούν όλοι το ίδιο είδος αξίας». Η γεωμετρική ισότητα κάνει να αναδυθεί μια θεμελιώδης πολιτική διαμάχη – στην οποία θα επιστρέψουμε αργότερα. Συνεχίζει ο Αριστοτέλης: «οι δημοκράτες κάνουν κριτήριο

⁹ *Nicomachean Ethics*, 1131b, 25.

¹⁰ *Nicomachean Ethics*, 1131b, 38. Το παράδειγμα του Αριστοτέλη είναι ένας δικαστής που πρέπει να ορίσει αποζημίωση για ζημιές. Η δουλειά του δικαστή είναι να καθορίσει την ισότητα ανάμεσα στην απώλεια και την αντιστάθμισή της. Για παράδειγμα, αν κάποιος κλέψει 10 δολάρια, θα πρέπει να πληρώσει το ίδιο ποσό. Η διάκριση ανάμεσα σε αριθμητικά και γεωμετρική ισότητα υπάρχει και στον Πλάτωνα, στους *Νόμους*, για παράδειγμα· βλ. *Laws*, αγγλ. μτφρ. E.G. Bury (Κέιμπριτζ, Μασαχουσέτη: Harvard U. P., 1961), 757, B-C. Ωστόσο, η συζήτηση του Αριστοτέλη στα *Ηθικά Νικομάχεια*, Βιβλίο Ε', είναι η λεπτομερέστερη που έχει διατηρηθεί από την αρχαία ελληνική φιλοσοφία.

¹¹ *Nicomachean Ethics*, 1131a, 25-26. Η δύναμη της γεωμετρικής ισότητας –ότι δηλαδή αποφεύγει τον αναγωγισμό της μέτρησης των ανθρώπινων σχέσεων, βασιζόμενη αντιθέτως σε ένα μέτρο της ποιότητας– είναι επίσης η μεγαλύτερη αδυναμία της, μιας και ένα τέτοιο μέτρο δεν είναι ποτέ αυταπόδεικτο. Για μια περιεκτική παρουσίαση αυτής της κριτικής, βλ. Harry Frankfurt, «The Moral Irrelevance of Equality», *Public Affairs Quarterly*, 14.2 (2000), σ. 87-103.

τη γέννηση σε καθεστώς ελευθερίας· όσοι έχουν ολιγαρχικές συμπάθειες, τον πλούτο· (...) οι υπέρμαχοι της αριστοκρατίας, την αρετή» (τὴν μέντοι ἀξίαν οὐ τὴν αὐτὴν λέγουσι πάντες [ὑπάρχειν], ἀλλ' οἱ μὲν δημοκρατικοὶ ἐλευθερίαν, οἱ δ' ὀλιγαρχικοὶ πλοῦτον (...) οἱ δ' ἀριστοκρατικοὶ ἀρετήν).¹² Αυτές οι τρεις διαφορετικές έννοιες της γεωμετρικής ισότητας παρέχουν, λοιπόν, τρεις διαφορετικούς προσδιορισμούς της αξίας ή της ικανότητας της πολιτικής ισότητας. Ο Αριστοτέλης είναι σαφής ότι η ισότητα αποτελεί έναν τρόπο με τον οποίο τα τρία καθεστώτα συντεταγμένης εξουσίας που προβλέπει το σύστημά του –μια ταξινόμηση η οποία παραμένει απολύτως αδιαφιλονίκητη τουλάχιστον μέχρι την ανάπτυξη της παράδοξης του κοινωνικού συμβολαίου δύο χιλιετίες αργότερα– προλαμβάνουν το νομικό πλαίσιο των σχέσεων δύναμης μεταξύ των πολιτών. Μπορούμε, κατ' αναλογία με τη θέση του Αριστοτέλη για την ισότητα ως είδος της δικαιοσύνης, να πούμε ότι σε αυτή την παράδοση οι διαφορετικές μορφές συντεταγμένης εξουσίας –δημοκρατία, ολιγαρχία και αριστοκρατία– είναι είδη της ισότητας. Η ισότητα είναι η έννοια της δικαιοσύνης που θεμελιώνει τα πολιτικά καθεστώτα εξουσίας.

Σχεδόν κάθε θεωρία της κρατικής ισότητας περιλαμβάνει και τις τρεις μορφές ισότητας, αλλά προμοδοτεί μόνο μία από αυτές.¹³ Ο τρόπος με τον οποίο λειτουργούν μαζί οι τρεις έννοιες της ισότητας καθορίζει το προτιμώμενο καθεστώς. Μπορούμε να δώσουμε ένα παράδειγμα αν στραφούμε στη θεωρία του Τζον Ρωλς για τη δικαιοσύνη ως ακριβοδικία. Ο Ρωλς επισημαίνει ότι στόχος του είναι να χρησιμοποιήσει την ιδέα της καθαρής διαδικαστικής δικαιοσύνης ως βάση της θεωρίας του. Αυτό τον οδηγεί να αναδιατυπώσει την παραδοσιακή έννοια της φυσικής κατάστασης ως αυτό που ονομάζει «πρωταρχική θέση». Η τελευταία εν-

¹² *Nicomachean Ethics*, 1131b, 26-29.

¹³ Λέω «σχεδόν» για να μην αποκλείσω τη δυνατότητα να υπάρχει μια έννοια της ισότητας που δεν εξαρτάται από τη γεωμετρική ισότητα. Βλ. Vardoulakis, *Stasis*.

νοείται ως απαλλαγμένη από κάθε προσωπικό συμφέρον – με καντιανούς όρους, δεν υπόκειται στη φυσική αιτιότητα–, κι έτσι αφήνει τα άτομα ίσα να ασκήσουν την ορθολογικότητά τους για να σχηματίσουν ηθικές αρχές δικαιοσύνης.¹⁴ Συγχρόνως, ο Ρωλς διακρίνει δύο αρχές δικαιοσύνης. Η πρώτη αρχή είναι η άρθρωση της πρωταρχικής ισότητας σε ένα σύστημα δικαιωμάτων. Αυτό αντιστοιχεί σε ό,τι ονόμασα «διαδικαστική ισότητα». Η δεύτερη αρχή αφορά το πώς πρέπει να αντιμετωπίζουμε τις κοινωνικές και οικονομικές ανισότητες. Βάσει αυτής της δεύτερης αρχής, ο Ρωλς αντιμετωπίζει το ζήτημα της υλικής ισότητας και της ισότητας κατά αξία (π.χ., υπό τη θεματική της ισότητας των ευκαιριών). Ωστόσο, συνεπής με την αφετηρία του, η οποία εκφράζει μια καθαρή διαδικαστική δικαιοσύνη, ο Ρωλς επιμένει σε μια ιεραρχία αρχών, όπου η πρώτη αρχή προηγείται αυστηρά της δεύτερης. Έτσι, ο Ρωλς καταπιάνεται μεν και με τις τρεις μορφές ισότητας, αλλά συγχρόνως προιμοδοτεί τη μία από αυτές, τη διαδικαστική. Αυτή γίνεται η βάση για τη νομιμοποίηση της πολιτικής εξουσίας – σχηματίζει τη βάση εκείνου του είδους πολιτικού φιλελευθερισμού που προεσβεύει ο Ρωλς.

Η στρατηγική της χρησιμοποίησης και των τριών μορφών της γεωμετρικής δικαιοσύνης για τη νομιμοποίηση της εξουσίας είναι χαρακτηριστική του τρόπου με τον οποίο έχει προσεγγίσει την κρατική ισότητα η δυτική φιλοσοφική σκέψη. Είναι σημαντικό να παρατηρήσουμε ότι τα ίδια τρία συστατικά μπορούν να χρησιμοποιηθούν, και έχουν πραγματικά χρησιμοποιηθεί, για να αναπτύξουν αντιδημοκρατικές θέσεις περί ισότητας. Το συνδετικό στοιχείο είναι ότι διατηρούνται και οι τρεις έννοιες της ισότητας, παρόλο που δίνεται μια δικαιολόγηση τού γιατί προιμοδοτείται η μία από αυτές. Για παράδειγμα, το ελληνικό νεοναζιστικό κόμμα της

¹⁴ John Rawls, *A Theory of Justice* (Κέιμπριτζ, Μασαχουσέτη.: Belknap Press, 1999, 2^η αναθεωρημένη έκδοση), βλ. λ.χ. σ. 104 και 122. [Ελλ. έκδ.: *Θεωρία της δικαιοσύνης*, μτφρ. Φ. Βασιλόγιαννης, Β. Βουτσάκης, Φ. Παιονίδης κ. ά., επιμ. Α. Τάκης (Αθήνα: Πόλις, 2001).]

Χρυσής Αυγής περιγράφει την «Ταυτότητά» του σε δώδεκα προτάσεις. Η τελευταία έχει ως εξής: «Το Λαϊκό κράτος του Εθνικισμού αποδίδει την κοινωνική ισότητα των ευκαιριών που είναι στηριγμένη στην αξιοκρατία και δεν παραγνωρίζει τον νόμο της ποικιλότητας και της διαφοράς στη Φύση. Σεβόμενοι την πνευματική, εθνική και φυλετική ανισότητα των ανθρώπων μπορούμε να οικοδομήσουμε κοινωνία δικαίου και ισονομίας».¹⁵ Οι τρεις έννοιες της ισότητας είναι εύκολα εντοπίσιμες. Τόσο η διαδικαστική ισότητα ενώπιον του νόμου όσο και η υλική ισότητα των ίσων ευκαιριών βασίζονται σε μια ισότητα κατά αξία, η οποία κατανοείται με φυλετικούς όρους, μέσω της επίκλησης κάποιου είδους φυσικού νόμου της διαφοράς. Δεν θέλω να καταπιαστώ εδώ με το περιεχόμενο αυτού του επιχειρήματος, αλλά να επισημάνω τη μορφή του, η οποία πριμοδοτεί τη μία ενώ αναγνωρίζει και τις τρεις μορφές γεωμετρικής ισότητας που ορίζει ο Αριστοτέλης στα *Ηθικά Νικομάχεια*. Καθόσον η Χρυσή Αυγή χρησιμοποιεί τις τρεις έννοιες της ισότητας προκειμένου να νομιμοποιήσει τις πράξεις της και την εξουσία της, αυτός ο νεοναζιστικός προσδιορισμός της ισότητας ευθυγραμμίζεται με τη δυτική φιλοσοφική παράδοση της κατανόησης της κρατικής ισότητας με τους όρους της αριστοτελικής γεωμετρικής ισότητας.

Τι ακριβώς απορρίπτεται στο Αξίωμα του 4^{ου} Μέρους; Η σύντομη απάντηση είναι: την εξουσία. Ο Σπινόζα προσπαθεί να ορίσει μια έννοια ισότητας στη δημοκρατία που να είναι διακριτή από την παραδοσιακή έννοια της κρατικής ισότητας. Ο Σπινόζα χρησιμοποιεί την οντολογική διάσταση του Αξιώματος του 4^{ου} Μέρους –το γεγονός ότι καθέναν μπορούν να τον κατισχύσουν εξωτερικές αιτίες– για να δείξει τη σημασία της οικοδόμησης κοινοτήτων όπου η εξουσία μοιράζεται. Σύμφωνα με την Πρόταση 36 του 4^{ου} Μέρους: «Το ύψιστο αγαθό όσων ακολουθούν την αρετή είναι κοινό σε όλους, και μπορούν να το απολαύσουν όλοι εξίσου». Ο

¹⁵ «Ταυτότητα», www.xryshaygh.com/kinima (πρόσβαση: Μάιος 2015).

Σπινόζα υπερασπίζεται έναν κοινό χώρο όπου ξεδιπλώνεται η δημοκρατία λόγω των αλληλεπιδράσεων δύναμης των πολιτών. Είναι σημαντικό να θυμηθούμε εδώ ότι σύμφωνα με τον Ορισμό 8 του 4^{ου} Μέρους της *Ηθικής*: «Με τους όρους αρετή και δύναμη εννοώ το ίδιο πράγμα». Η αναζήτηση της αρετής εκτυλίσσεται μέσα σε διαφορικές κινήσεις δύναμης όπου η τελευταία δεν κατανέμεται ποτέ εξίσου μεταξύ των συμμετεχόντων. Μολονότι –η μάλλον ακριβώς διότι– οι κινήσεις δύναμης δεν βρίσκονται ποτέ σε κατάσταση ισορροπίας, ο Σπινόζα επιμένει σε μια έννοια της ισότητας. Η σπινοζική ισότητα είναι μια ισότητα στη συμμετοχή και την εμπλοκή στη διεκδίκηση. Ή, με τους όρους του Σπινόζα, η αρετή ως δύναμη δεν είναι μια ποσότητα δεδομένη εκ των προτέρων και ανεξάρτητα από την κάθε περίπτωση, μόνο και μόνο για να νομιμοποιεί την εξουσία, αλλά μάλλον η πραγμάτωση της δύναμης του καθενός σε έναν χώρο κοινό με άλλους. Το Αξίωμα του 4^{ου} Μέρους είναι η σπινοζική έκφραση της ισότητας.

Το ερώτημα λοιπόν γίνεται: πώς μπορεί η ισότητα του Σπινόζα να απαντήσει στην πολιτική εξουσία που παράγεται από τη συνέργια των τριών εννοιών της ισότητας; Ο Φιλίπο ντελ Λουκέζε δίνει μια απλή και ακαταμάχητη απάντηση. Το Αξίωμα του 4^{ου} Μέρους ιδρύει μια σχεσιακή οντολογία, η οποία συνίσταται στον αμοιβαίο περιορισμό των οντοτήτων.¹⁶ Κατά συνέπεια, το Αξίωμα του 4^{ου} Μέρους προαποκλείει την υπόθεση μιας απόλυτης πολιτικής εξουσίας. Η εξουσία ενός κυρίαρχου περιορίζεται από τη συγχρουσιακή φύση της σχεσιακότητας. Για να κατανοήσουμε την εξουσία από την οπτική του Αξιώματος του 4^{ου} Μέρους και της ισότητας, πρέπει να υποθέσουμε ότι ένας κυρίαρχος είναι πάντα επιδεκτικός κατίσχυσης από τον λαό του. Μια «κυρίαρχη εξουσία εκτίθεται πάντα στην κρίση (...) των υπηκόων της».¹⁷ Ή, για να δώσουμε ένα άλλο παράθεμα που συμπυκνώνει τη βασική θέση του σημαντικού βιβλίου

¹⁶ Lucchese, *Conflict, Power, and Multitude...*, ό. π., σ. 52.

¹⁷ Lucchese, *Conflict, Power, and Multitude...*, ό. π., σ. 37.

του Λουκέζε: «Όποτε υπάρχει εξουσία [ενν. συντεταγμένη εξουσία], υπάρχει επίσης αντίσταση».¹⁸ Η ανισότητα δύναμης υποχρεώνει σε ίση συμμετοχή στο πολιτικό και επιβάλλει τον περιορισμό της πολιτικής εξουσίας. Καμία εξουσία δεν μπορεί να θεωρείται απόλυτη, γιατί είναι πάντοτε επιδεκτική κατίσχυσης.

3. Οι τρεις έννοιες της ισότητας σε σύγκρουση: Η καταστροφή της πόλεως

Υπάρχει επίσης μια μακρά παράδοση στην πολιτική φιλοσοφία που εστιάζει στο πώς ο ανταγωνισμός ανάμεσα στις τρεις έννοιες της ισότητας καταλήγει σε καταστροφική πολιτική σύγκρουση. Το ζήτημα δεν είναι πια πώς παράγεται η πολιτική εξουσία, αλλά ποια πολιτική εξουσία επικρατεί –δεν πρόκειται πια για το ερώτημα της γένεσης, αλλά για το ερώτημα της ρεαλιστικής πολιτικής. Αυτή η διαφορετική κίνηση φανερώνεται καθαρότερα απ' οπουδήποτε στα *Πολιτικά* του Αριστοτέλη.

Στο Βιβλίο Ε' των *Πολιτικών*, ο Αριστοτέλης ξεχωρίζει την ισότητα ως αιτία του ειδεχθέστερου είδους σύγκρουσης, του εμφυλίου πολέμου. Στην αρχή του Βιβλίου Ε', απηχώντας τα *Ηθικά Νικομάχεια*, ο Αριστοτέλης εξειδικεύει τα τρία πολιτεύματα από την άποψη του πώς ορίζει καθένα τους τη γεωμετρική ισότητα, ενώ υποστηρίζει επίσης ότι η διένεξη ανάμεσα στους διαφορετικούς προσδιορισμούς της ισότητας είναι ολέθρια.¹⁹ Η διαμάχη ανάμεσα στους αριστοκράτες, τους δημοκράτες και τους ολιγαρχικούς αφορά την κρατική ισότητα. Η διαμάχη αυτή για την ισότητα, τονίζει ο Αριστοτέλης, είναι η «κυριότερη αιτία» σύγκρουσης στην πόλη.²⁰

¹⁸ Lucchese, *Conflict, Power, and Multitude...*, ό. π., σ. 42.

¹⁹ *Politics*, αγγλ. μτφρ. Η. Rackham (Κέιμπριτζ, Μασαχουσέτη: Harvard U. P., 1998), 1301a, 29-30, 31-32. Πρβλ. *Nicomachean Ethics*, 1131b, 26-29.

²⁰ *Politics*, 1302a, 23-24.

Η έννοια της κρατικής ισότητας συνοδευόταν ανέκαθεν από την απειλή μιας τέτοιας καταστροφής. Και μολονότι η ισότητα δεν γίνεται πάντα αντιληπτή ως η κυριότερη αιτία του εμφυλίου πολέμου, σπάνια βλέπουμε ένα κάλεσμα σε εξέγερση που να μην υποστηρίζεται από την έννοια της ισότητας, με όποια μορφή κι αν προβάλλει αυτή.

Η αγωνιστική περιγραφή του πολιτικού που αναδύεται από την Πρόταση 36 του 4^{ου} Μέρους της *Ηθικής* –«Το ύψιστο αγαθό όσων ακολουθούν την αρετή είναι κοινό σε όλους, και μπορούν να το απολαύσουν όλοι εξίσου»– διακρίνεται ριζικά από τον ανταγωνισμό ή την αιματηρή σύγκρουση. Αντίθετα, ο Σπινόζα βλέπει σε αυτή τη δυνατότητα συνεργασίας ή έναν χώρο κοινότητας. Η Πρόταση 37 του 4^{ου} Μέρους δηλώνει: «Καθένας που ακολουθεί την αρετή επιθυμεί και για τους άλλους ανθρώπους το αγαθό που ορέγεται για τον εαυτό του». Για τον Σπινόζα, η ταυτότητα του εαυτού παράγεται μέσω του άλλου. Ό,τι σκέφτεται και ό,τι επιθυμεί κάποιος δεν είναι αυτόνομες δραστηριότητες, αλλά καθορίζονται σε μια διαδικασία μετασχηματισμού που επισπεύδεται από τον άλλον. Το Είναι καθενός είναι πάντοτε Συν-είναι. Εδώ, η οντολογία και η δύναμη συναντιούνται, καθώς για τον Σπινόζα η αρετή είναι δύναμη.

Υπάρχει μια σημαντική συνέπεια αυτής της αναθεώρησης της σύγκρουσης έτσι ώστε να μην είναι πλέον διαπάλη για δύναμη, αλλά η διαπάλη της δύναμης. Καθώς κανείς δεν εξαιρείται από το ενδεχόμενο κατίσχυσής του από εξωτερικές αιτίες, καθώς όλοι υπόκεινται σε εξωτερικές αιτίες, παρατηρεί ο Λουκέζε, «το συλλογικό σώμα κατέχει πιο απόλυτη εξουσία».²¹ Εδώ ίσως βρίσκεται ένας ορισμός του πλήθους από την οπτική του Αξιώματος του 4^{ου} Μέρους: η διαπάλη που λαμβάνει χώρα στις διαπροσωπικές σχέσεις και που αντιστέκεται ανά πάσα στιγμή στην υποταγή της σε μία και μόνη εξουσία. Από αυτή τη σκοπιά, το συστατικό χαρακτηριστικό της δημοκρατίας δεν είναι η διαδικαστι-

²¹ Lucchese, *Conflict, Power, and Multitude...*, ό. π., σ. 135.

κή, η υλική ή η αξιολογική ισότητα, αλλά ο αγώνας που γίνεται δυνατός λόγω των διαφορών δύναμης και ο οποίος δημιουργεί το πλήθος. Από αυτή τη σκοπιά, τέλος, το πλήθος είναι η κοινότητα που διατηρείται ενωμένη από τους συγκρουσιακές σχέσεις που επιβάλλει η ανισότητα των διαφορών δύναμης.

4. Η ισότητα ως το προ-πολιτικό: Η δικαιολόγηση της συντεταγμένης εξουσίας

Μπορεί να δοθεί μια ιδρυτική περιγραφή της πολιτικής εξουσίας που επιπλέον θα παρακάμπτει τη σύγκρουση ανάμεσα στις διαφορετικές έννοιες της γεωμετρικής ισότητας; Η θεμελίωση της πολιτικής εξουσίας που επιδιώκει επιπλέον να λύσει τη σύγκρουση της ισότητας υπήρξε κίνηση σημαίνουσα και συχνά επαναλαμβανόμενη. Συνίσταται στη θέσπιση ενός προ-πολιτικού χώρου ισότητας, η οποία οδηγεί σε ποικίλες διατυπώσεις της κρατικής ισότητας. Πρόκειται για κομβική και περίπλοκη κίνηση στην πολιτική θεωρία, εδώ όμως έχω τον χρόνο να συζητήσω μόνο ελάχιστες όψεις της. Θα επικεντρωθώ στον Αυγουστίνο για δύο λόγους: είναι ένας από τους πρώτους που ανέπτυξαν τη σύλληψη ενός προ-πολιτικού χώρου, και το έκανε αφενός με μια συστηματική φιλοσοφία που περιλαμβάνει, για παράδειγμα, τη μεταφυσική, και, αφετέρου, αναπτύσσοντας παράλληλα με την ισότητα άλλες πολιτικές έννοιες, όπως την ελευθερία.

Η αφήγηση του Αυγουστίνου για την Πτώση είναι η πηγή της σύλληψης μιας προ-πολιτικής ισότητας, στην ίδια κίνηση με την οποία συγκροτεί και την ελεύθερη βούληση. Ο Κήπος της Εδέμ στη Γένεση γίνεται στον Αυγουστίνο ο παράδεισος, εννοούμενος ως χώρος τέλει ευτυχίας.²² Η ιστορία του παραδείσου δεν είναι απλή αλληγορία, κατά τον Αυ-

²² *The City of God Against the Pagans*, επιμ. και αγγλ. μτφρ. R.W. Dyson (Νέα Υόρκη: Cambridge U. P., 1998), XIV.10.

γουστίνου, αλλά μια αληθινή πραγματικότητα στην οποία υπήρχε τέλεια ισότητα.²³ Μόνο όταν οι πρωτόπλαστοι, με μια «πράξη ελεύθερης βούλησης», έφαγαν τον απαγορευμένο καρπό, έγιναν υποκείμενοι στην αμαρτία.²⁴ Ο αυγουστίνειος μετασχηματισμός του Κήπου της Εδέμ σε έναν τέτοιο παράδεισο γίνεται το πρωτότυπο της ιδέας ενός φυσικού, προ-πολιτικού χώρου απόλυτης ισότητας.

Είναι σημαντικό να τονίσουμε την πρωτοτυπία της αφήγησης του Αυγουστίνου, η οποία έγκειται ακριβώς στον προσδιορισμό του Κήπου της Εδέμ ως ενός Παραδείσου τέλει ευτυχίας και ισότητας, και της Πτώσης ως συνέπειας του προπατορικού αμαρτήματος του Αδάμ και της Εύας.²⁵ Πριν από τον Αυγουστίνου, δεν υπάρχει η ιδέα ενός φυσικού, προ-πολιτικού χώρου. Η ιδέα αυτή δίνει τώρα στην αριστοτελική σύλληψη της γεωμετρικής ισότητας ένα θεμέλιο που χρησιμοποιήθηκε από την πολιτικοφιλοσοφική παράδοση της Δύσης για να εξηγήσει τη γένεση του πολιτικού. Η προπολιτική ισότητα δεν είναι απλώς το θεμέλιο της κρατικής ισότητας, αλλά θεμελιώνει και ολόκληρη τη σύλληψη της κυριαρχίας.

Ο Σπινόζα αντιτάσσεται στην αυγουστίνεια θεοδικία, όπως γίνεται φανερό από την απόρριψη της διάκρισης μεταξύ καλού και κακού στην *Ηθική*. Σύμφωνα με τον Πρόλογο του 4^{ου} μέρους: «Σε ό,τι αφορά το καλό και το κακό, δεν δηλώνουν (...) τίποτα θετικό στα πράγματα θεωρημένα καθ' εαυτά, και δεν είναι τίποτε άλλο παρά τρόποι του σκέπτεσθαι, ή έννοιες που σχηματίζουμε συγκρίνοντας τα

²³ *City of God*, XIII.21 και XIV.26.

²⁴ *City of God*, XIV.13.

²⁵ Βλ. επίσης John Hick, *Evil and the God of Love* (Νέα Υόρκη: Palgrave Macmillan, 1966). Ο Hick περιγράφει μια εναλλακτική παράδοση, σύμφωνα με την οποία η Εδέμ δεν είναι παράδεισος όπου ζουν οι πρωτόπλαστοι σε κατάσταση ευλογημένης ισότητας, ούτε υπάρχει ανάγκη για την επινόηση της ελεύθερης βούλησης προκειμένου να εξηγηθεί η Πτώση. Αντίθετα, ο Αδάμ και η Εύα είναι αδύναμοι, ευάλωτοι και παραπλανούνται εύκολα.

πράγματα μεταξύ τους». Είναι η ερμηνεία μας για τα πράγματα που τα κάνει καλά ή κακά, και αυτή η ερμηνεία, όπως εξηγεί το Αξίωμα του 4^{ου} Μέρους, είναι μέρος των σχέσεων δύναμης που σχηματίζουμε με τα πράγματα και με τους άλλους ανθρώπους.

Η ιδέα της φυσικής κατάστασης του ανθρώπου είναι διαμετρικά διαφορετική στον Σπινόζα και στον Αυγουστίνο. Ο Πατέρας της Εκκλησίας αξιώνει την προ-πολιτική φυσικότητα του παραδείσιου προκειμένου να εξηγήσει την ύπαρξη του κακού στον πεπτωκότα κόσμο. Η απόρριψη του καλού και του κακού από τον Σπινόζα ανατρέπει ολόκληρη τη δομή του αυγουστίνειου επιχειρήματος, το οποίο επινοεί μια έννοια ισότητας ως θεμελιωτικό στοιχείο του πολιτικού. Γιατί αν δεν υπάρχει καλό και κακό, τότε αυτός ο χώρος που γεννά την ύπαρξή τους μέσω της ενέργειας της ελεύθερης βούλησης –δηλαδή ο προ-πολιτικός χώρος της ισότητας– ομοίως δεν υπάρχει. Το φυσικό δεν είναι ένας παραδείσιος κήπος απόλυτης ισότητας, αλλά το γεγονός ότι τίποτα δεν ξεφεύγει από την αιτιότητα και επομένως ότι καθετί είναι επιδεκτικό κατίσχυσης από κάτι άλλο.²⁶

Είναι χαρακτηριστικό ότι η απόρριψη της δυνατότητας ενός παραδείσιου προ-πολιτικού χώρου από τον Σπινόζα διαπλέκεται με τον Ορισμό 8 του 4^{ου} Μέρους. Όπως είδαμε, ο Ορισμός αυτός δηλώνει ότι η αρετή και η δύναμη είναι το ίδιο πράγμα. Αυτό σημαίνει ότι το πολιτικό δεν περιορίζεται σε ανθρώπινες σχέσεις που ρυθμίζονται είτε από επισήμως θεσπισμένους είτε από υπερβατολογικούς ηθικούς νόμους, οι οποίοι καθορίζουν σε κάθε περίπτωση τι είναι αρε-

²⁶ Για να το θέσουμε διαφορετικά, σύμφωνα με τον Αυγουστίνο δεν υπάρχει ποιητικό αίτιο για την ύπαρξη του κακού· η ύπαρξή του εκ του μηδενός είναι δημιουργία της ελεύθερης βούλησης. Ο Σπινόζα απαντά ότι τίποτα δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς αιτία. Δεν υπάρχει δημιουργία εκ του μηδενός για τον Σπινόζα. Και αυτό σημαίνει ότι υπάρχει μια φυσική ανισότητα, καθώς η αιτία είναι πάντα ισχυρότερη από το αποτέλεσμα.

τή. Αντίθετα, καθόσον υπάρχει κάτι άλλο, υπάρχει δύναμη. Το Είναι είναι Συν-είναι. Και η αρετή συνίσταται στη συμμετοχή σε αυτό το πλέγμα δυνάμεων. Η αμοιβαία συνεπαγωγή αρετής-δύναμης και η απόρριψη του καλού και του κακού υποστηρίζουν στενά η μία την άλλη. Ο συνδυασμός του Αξιώματος του 4^{ου} Μέρους, το οποίο δείχνει τη διαφορά δύναμης που ρυθμίζει τις σχέσεις, και του Ορισμού 8, ο οποίος συνδέει την αρετή και τη δύναμη, οδηγεί στη νέα σύλληψη της ισότητας από τον Σπινόζα, η οποία συνίσταται στη συμμετοχή στις διαφορικές σχέσεις δύναμης μέσα σ' έναν κοινό χώρο. Οι σχέσεις δεν μπορούν να είναι σε ισοροπία, γιατί η δύναμη δεν είναι ποτέ κατανεμημένη εξίσου –η δύναμη δεν μπορεί ποτέ να αναχθεί στη γεωμετρική ισότητα. Αντίθετα, οι σχέσεις εκτυλίσσονται συγκρουσιακά, δηλαδή ως οι αγωνιστικές αλληλεπιδράσεις μέσα σε ένα πεδίο σχέσεων.

* * *

Είδαμε λοιπόν ότι η σκέψη περί ισότητας στη φιλοσοφική και πολιτική παράδοση της Δύσης ανάγεται στην αριστοτελική σύλληψη της γεωμετρικής ισότητας. Η σημαντική όψη της γεωμετρικής ισότητας είναι ότι εγγυάται μια έννοια εξουσίας. Η δυσκολία όμως είναι ότι δεν μπορεί να εξηγήσει τις ανταγωνιστικές αξιώσεις διαφορετικών αρθρώσεων της γεωμετρικής ισότητας να αποκτήσουν αυτή την εξουσία. Υπάρχει ένας εμφύλιος πόλεμος εν σπέρματι στη γεωμετρική ισότητα. Για να παρακαμφθεί αυτή η δυσκολία και να εδραιωθεί η κυρίαρχη εξουσία, ορίζεται ένας προ-πολιτικός χώρος απόλυτης ισότητας. Ο Σπινόζα αντιτίθεται σε αυτή την τριπλή κίνηση της ισότητας. Αμφισβητεί την εδραίωση της εξουσίας μέσω του Αξιώματος του 4^{ου} Μέρους της *Ηθικής*, που είναι ασύμβατο με τη δυνατότητα απόλυτης εξουσίας και το οποίο οροθετεί έναν κοινό χώρο. Η σπινοζική θέση επιτρέπει μια επανεννοιολόγηση της ισότητας που δεν εξαρτάται από την εξουσία, αλλά συνίσταται αντίθετα στην ισότητα πρόσβασης στη συμμετοχή στη διαφορική εκτύλιξη της δύναμης.

Περίληψη:

Γιατί ο Σπινόζα δεν θεματοποιεί ποτέ την ισότητα, μολονότι ενδιαφέρεται να αναπτύξει μια δημοκρατική θεωρία; Υποστηρίζω ότι στην πραγματικότητα ο Σπινόζα αναπτύσσει υπόρρητα μια θεωρία της ισότητας η οποία τοποθετείται ενάντια στην αριστοτελική σύλληψη της γεωμετρικής ισότητας που δεσπόζει στη δυτική φιλοσοφική παράδοση. Στο κείμενο αυτό, επισημαίνω τα βασικά ζητήματα της αναδιάρθρωσης της αριστοτελικής παράδοσης από τον Σπινόζα, μιας αναδιάρθρωσης που αφορά τελικά τον ορισμό της ισότητας από την προοπτική της δύναμης (*potentia*). Και ρωτώ: τι επιπτώσεις έχει για τον στοχασμό της εξουσίας όταν αναλογιζόμαστε την ισότητα από την προοπτική της δύναμης; Το βασικό επιχείρημα είναι ότι η ισότητα κατά τον Σπινόζα υπάγεται στη δύναμη.

